

מחקרים

□ מנחם דורמן, *מנשה בן ישראל, תל-אביב תשמ"ט*, הוצאת הקיבוץ המאוחד, ספריית 'הלל בן-חיים', 255 עמודים.

מנחם דורמן מביא בספר זה מבוא מקיף על קורות מנשה בן ישראל, תוך הדגשת ההקשר עם דמויות אחרות באותו זמן שהיו בצל האניסות וההתייחדות, ותרגום חדש לשניים מחיבוריו. בן ישראל (1604 בקירוב – 1657), מהאישים הבולטים בקהילה היהודית באמסטרדאם בימי זוהרה, היה דמות כמורנסאנסית, רב ורופא, בעל בית-דפוס, בעל השכלה יהודית וכללית נרחבת, מחבר ועסקן ציבורי, שקיים קשרים בינלאומיים עם אישים רמי מעלה, בהם אוליבר קרומבל והמלכה השבדית כריסטינה. ספר מקווה ישראל' דן בגורל עשרת השבטים לאחר גלותם מארצם והוא נכתב (ב-1650 בספרדית) על רקע השמועות שנתגלו שרידיהם מעבר לים. והשמועות הללו תקוות משיחיות. 'תשועת ישראל', שנכתב באנגלית ב-1656, הוא חיבור אפולוגטי הבא להשיב על האשמות שהיו הנוצרים מטיחים בפני היהודים. הספר קשור במאמצי מחברו להביא לביטול גזירת הגירוש של היהודים מאנגליה (1290). המתרגם הוסיף לשני החיבורים ביאורים.

□ אורה (רודריג) שורצולד, *תרגומי הלאדינו לפרקי אבות (עדה ולשון, יג)*, ירושלים תשמ"ט, מפעל מסורות הלשון של עדות ישראל, האוניברסיטה העברית, הוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס, יד + 518 + VII עמודים.

קריאת 'פרקי אבות' היתה רווחת ביותר בקרב היהודים הספרדים ורבו תרגומיה ללאדינו — כלומר ללשון התרגום של טקסטים עבריים וארמיים ליטורגיים מקודשים לספרדית-יהודית, שהיא לשון-כבואה העצומה למקור העברי. במחקר זה, המבוסס על 46 מהדורות של תרגומים ללאדינו בין השנים 1552-1959, נבדקו: דרכי התרגום והפרשנות, טיפוס התרגום ומיונם על-פי קניימדיה טקסטואליים, דקדוקיים ומילוניים, היחס שבין מהדורות התרגום ושאלת 'אבות' הטקסט', המילים העבריות שבתרגומים אלה, היחס שבינן ובין נוסח המשנה ששימש את המתרגם ועוד. הקדים לספר העורך שלמה מורג.

□ מאשה יצחקי, *אלי גנת ערוגות — שירת הגן והפריחים העברית בספרד, תל-אביב 1988*, אוניברסיטת תל-אביב, מכון כץ לחקר הספרות העברית, נוצה וקסת — הוצאה לאור, 126 עמודים.

הספר בוחן את שירת הגן והפריחים בספרד כסוגה בפני עצמה. כך נבדקים בפירוט: עקרונות האדריכלות והגינון, תבנית המים ומשמעותה, הערוגה ומקומה, פרחי הגן ועיצובם הפואטי וכן מקום ההדס בשירת הגן — תוך כדי בחינת רכיבים אלה המתוארים בשירים בזיקתם לנוף הממשי החצרני. השירים הנבדקים הם מאת: 'י' אלחריזי, דונש בן לברט, דון וידאל בנבנישתי, יהודה הלוי, טודרוס אבולעפיה, מ' אבן עזרא, מ' דפיירה, ש' אבן גבירול ושמואל הנגיד.

□ אדוין סרוסי, *מזמרת קדם — חייו ויצירתו המוסיקאלית של הרב יצחק אלגאזי מתורכיה, ירושלים תשמ"ט*, הוצאת רננות מכון למוסיקה יהודית, עג + 110 עמודים. רבי יצחק אלגאזי (איזמיר 1889 — מונטבידאו 1950) נחשב כאחד מגדולי החזנים והפייטנים הספרדיים בדורות האחרונים. הוא גם היה רב, מורה, מייסד ועורך של עיתון, עסקן ציבורי בכמה תחומים, מחבר של ספרי הגות, פובליציסטיקה, פיוטים וכן יצירות מוסיקאליות. הוא חי בתורכיה (עד שנת 1933), בפאריס (1933-1935) ובאורוגוואי. הספר שלפנינו סוקר את תולדות חייו ואת פועלו הציבורי — בין היתר היה ציוני, תומך במודרניזאציה של החיים היהודים וגם מקורב: 'אתא תורב' — ואת פועלו המוסיקאלי, יצירותיו ושירתו, שכללו יצירות ליטורגיות ופארא-ליטורגיות, שירי-עם בספרדית-יהודית ושירים ציוניים בעברית. הספר הוא מהדורה דו-לשונית, בעברית ובאנגלית ומובאים בו רישומי תווים, תצלומים וביבליוגרפיה.

□ ברוך עוזיאל, מן הפולקלור אל הספרות ביהודית-ספרדית (לאדינו), בעריכת שמואל רפאל, תל-אביב-רמת-גן תשמ"ח, בהוצאת המכון לחקר יהדות שאלוניקי, בסיוע מכון קרוצוויל באוניברסיטת בראיילן, יד + 142 עמודים.

אסופה של 12 מאמרים ורשימות על הפולקלור של היהודים הדוברים ספרדית, אשר 10 מהם כבר פורסמו. ברוך עוזיאל (תרס"ה-תשל"ז) נולד בסאלוניקי ועלה לארץ כנער, היה מורה, עורך-דין ועסקן ציבור בתחומים שונים. לרבות חברות בכנסת. פירסם סיפורים וכן מאמרים בתחומים שונים.

□ מ' אידל, ז' הרוי, א' שביד (עורכים), מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, כרך ז, ספר היוכל לשלמה פינס במלאת לו שמונים שנה, חלק א, ירושלים תשמ"ח, בהוצאת המרכז לחקר הקבלה ע"ש גרשם שלום, האוניברסיטה העברית, 499 + XXXIII עמודים.

פרופסור שלמה פינס הוא מגדולי המחקר המודרני של מחשבת ישראל, ועם זאת הוא גם עסק בפילוסופיה יוונית, ערבית ועוד ובחקר המדעים והדתות. בכרך שלפנינו, לכבוד יובלו, כונסו 22 מחקרים, אשר 18 מהם עוסקים בפילוסופיה מימי-הביניים, בהקשרים יהודיים-ערביים (על: רס"ג, רמב"ם, ר' יצחק אבן לטיף, רלב"ג, ר' יוסף טאיטאצאק, ר' חיים ישראלי, ר' יצחק ישראלי, ר' יהודה הדסי ושפינוזה). נוספו להם 2 מאמרים על בעל היוכל וכיבליוגרפיה של כתביו. משתתפים בקובץ: ז' הרוי, א"ל מוצקין ופ' ניווהר, מ' אידל, א' אלטמן ז"ל, נ' אריאלי, ח' בן-שמאי, א"ז ברמן ז"ל, ע' גולדרייך, ח' דוידסון, מ' דיבואה וא' וולמן, י' דן, ר' הורוביץ, ש"א הלר וילנסקי, ש' הרוי, ד' הרטמן, ר"צ ורבלובסקי, ב' זק, י' יובל, ר' ישפה, י' לוינגר, י' ליבס, י"צ לנגרמן, ד"י לסקר ופ' מנדס-פלור.

□ Jozeph Michman (ed.), *Dutch Jewish History*, Vol. II, Van Gorcum, Assen/Maastricht, The Netherlands, The Institute for Research on Dutch Jewry, VIII + 438 pp.

בקובץ זה מובאים דיוני הסימפוזיום הרביעי על תולדות יהודי הולאנד, שהתקיים בארץ בדצמבר 1986. 26 המאמרים שבקובץ זה (באנגלית) רובם עוסקים ביהדות הולאנד בכללותה, שהיתה בה חטיבה ספרדית, מן המאה ה-17 עד השואה. 4 מאמרים יש בהם עניין במיוחד לתולדות היהודים הספרדים: יוסף קפלן על הקהילה הפורטוגלית באמסטרדאם במאה ה-17 והעולם האשכנזי; מרים בודיאן על אמסטרדאם, ונציה והתפוצה הספרדית במאה ה-17; ר"ה פופקין על שני מקורות בעניין שבתי צבי; י"א ברומבאכר על שירה מאת ר' סולומן דה אוליביירה על מצבת קבר באודרקוק. יש עוד להזכיר את מאמריהם של ג'ראר נהון, יונתן י" ישראל וא' ואן דר היידה, העוסקים ביהודי הולאנד במאות ה-17 וה-18.

עדות

□ יהדות יוון בחורבנה — פרקי זכרונות. תל-אביב תשמ"ח, הוצאת המכון לחקר יהדות שאלוניקי, 364 עמודים.

הספר כולל 11 פרקי זכרונות מתקופת השואה ביוון, מאת: הרב א' ברזילי, יו"ט יקואל, ל' כהן, א' לוי, ז' לוי, י"א מארטו, א' מנשה, ד' צבי, ה' קוניו וב' שיבי. הזכרונות, שרובם כבר פורסמו, הם על החיים בסאלוניקי לפני הכיליון, מחנות ההשמדה, המחטרת היוונית, הצלת יהודי אתונה ועוד. פרופ' ד' קארפי, בדברי המבוא, מסכם את תולדות יהודי יוון בתקופה זו, שחיו תחת שלושה שלטונות כיבוש (גרמני, איטלקי ובלגארי), וכ-60 אלף מתוך 77 אלף מתוכם הושמדו. תולדות יהדות זו הם מהפחות ידועים בחקר השואה. במיוחד לא ברור מדוע לא נעשו נסיונות ראויים מבחוץ ומבפנים להציל לפחות חלק מהיהודים, כאשר התנאים לכך ביוון היו יותר טובים מבארצות אחרות שבשליטת הנאצים או בני-יביתם.

□ שמואל רפאל (ראיין וערך), בנתיבי שאול — יהודי יוון בשואה, פרקי עדות, תל-אביב תשמ"ח, הוצאת המכון לחקר יהדות שאלוניקי וארגון ניצולי מחנות ההשמדה יוצאי יוון בישראל, 483 עמודים.

הספר כולל 62 עדויות יזומות, שהוקלטו ונרשמו בישראל בשנים האחרונות, מפי ניצולים אשר חלקם שולחו למחנות המוות וחלקם לחמו בשורות המחטרת היוונית. העדויות כוללות: תיאור החיים בקהילות השונות קודם המלחמה; החיים וההשמדה בתקופת הכיבוש; החיים לאחר תום המלחמה, היציאה מהמחנות, שיקום החיים ביוון והעלייה לישראל.

□ יהודה עזריאלי, שאול מייזליש, המשימה אתיופיה; אהרן כהן, מאמכובר לירושלים – פרקי יומן; ירושלים תשמ"ט, ספריית אלינר, המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה, ההסתדרות הציונית העולמית, יב + 198 עמודים.

החטיבה הראשונה בספר מתארת את תולדות יהודי אתיופיה, שלבים בקשריהם עם יהדות העולם ומהלך הטיפול בהם על-ידי מוסדות התנועה הציונית ומדינת ישראל בדור האחרון. החלק ההיסטורי בסקירה זו אינו מיוסד על המחקרים האחרונים בתחום זה, אבל תיאור הטיפול ביהודי אתיופיה בתחום החינוך, במיוחד על-ידי מוסדות דתיים, ושלבי דיוני הרבנות בארץ בגיורם – יש בו פרטים רבים שאינם מצויים בחיבורים אחרים. החטיבה השנייה בספר כוללת פרקי יומן של אחד השליחים החינוכיים לאתיופיה בשנת 1976. בפתח הספר הקדמה מאת יצחק מאיר, ראש המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה בהסתדרות הציונית.

עזר

□ אסתר יוהס (עורכת), יהודי ספרד כאימפריה העות'מאנית – פרקים בתרבות החומרית, ירושלים קיץ תשמ"ט, הוצאת מוזיאון ישראל, 280 עמודים.

הספר, שיצא לאור צמוד לתערוכה בשם זה המוצגת ב'מוזיאון ישראל', עשיר יותר מקטלוג רגיל. בספר מובאות מאות תצלומים של המוצגים, רבים מהם בצבעים, וכן עשרה מאמרים, רובם על התרבות החומרית של יהדות זו. יעקב ברנאי כותב מאמר סיכום לתולדות יהודי ספרד כאימפריה העות'מאנית; 5 מאמרים מאת אסתר יוהס – על בתי-הכנסת, על אריגים ורקמות, על מאפייני לבוש, על חפצים ומנהגים הקשורים בנישואין ועל מגזרות נייר; מינה רוזן – על בתי-העלמין; 2 מאמרים מאת מרים רוטרכץ – על תכשיטים, ומן ההריון עד פדיון הבן; שלום צבר – על כתובות מעוטרות. לספר הקדימו מבואות: שר החינוך והתרבות יצחק נבון, יו"ר מורי"ת גד נשיא, מנכ"ל המוזיאון מרטין וייל, אוצרת התערוכה רבקה גונן והעורכת אסתר יוהס.